

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-89>

УДК 343.982.43

Зубцова Л.С., Русова О.Л.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України**ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АНОНІМНИХ ЛИСТІВ**

Анотація. У даній статті приділено увагу проблемним питанням, які виникають в процесі дослідження анонімних листів. Проведення судово-почеркознавчої експертизи, де в якості досліджуваного матеріалу виступають анонімні листи та достовірність наданих висновків, значною мірою залежить від правильно підбраного за якістю і достатнього за кількістю порівняльного матеріалу. Це буде можливим за умови, якщо слідчий (суддя) ретельно продумавши свою роботу, якісно відбере порівняльний матеріал для дослідження. Метою даної статті є подальше вдосконалення провадження судово-почеркознавчих експертиз, об'єктом дослідження яких є анонімні листи, а також надання практичних рекомендацій, що дозволяють слідчим, суддям правильно відбирати порівняльні матеріали та оцінювати отримані експертні висновки.

Ключові слова: анонімні листи, почерк, навмисно змінений почерк, орфографічні помилки, пунктуаційні помилки, зразки почерку.

Zubtsova Lyudmila, Rusova Oksana

Kharkov Scientific-Research Expert-Criminalistic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine**FEATURES OF EXPERT RESEARCH OF ANONYMOUS LETTERS**

Summary. This article focuses on the problematic issues that arise when researching anonymous emails. Carrying out forensic examination, where anonymous letters and the reliability of the findings are the test material, depends to a large extent on the quality and the quantity of the comparative material. This will be possible provided that the investigator (judge), after carefully thinking through his work, qualitatively selects the comparative material for the study. The purpose of this article is to further improve the conduct of forensic examinations, the subject of which are anonymous letters, and to provide practical recommendations that allow investigators, judges to properly select comparative materials and evaluate the expert findings obtained. The conclusions of this article summarize, in the form of a brief guideline, the main points that should be drawn to the expert's attention when researching anonymous letters, namely, which should be avoided – to draw a conclusion based on first or general impression; justify the similarity in features related to the writing system or national characteristics and what should be noted: 1) examine the samples for comparison and note the main features of them along with the description of the form; 2) pay attention to the overlapping signs; 3) always keep in mind that: in two manuscripts of different persons in the same language there is inevitably a similarity; two manuscripts of the same person, written at different times and under different conditions, inevitably make a difference; 4) in cases where judgments about the identity or not the identity of the handwriting begin to be formed to some extent, it is necessary to establish points which contradict or confirm this opinion; 5) it is necessary to establish what involuntary and unconscious signs are in the handwriting, especially it is necessary to analyze, weigh and compare the signs that are not obvious; 6) the following should be considered and compared: a) handwriting; b) unremarkable features of lowercase letters; c) abbreviations, habits and manner of the letter, the order of the arrangement of the written, the date, the address and the inscriptions, the end of the letter, the fields, the spaces, the direction of the lines, punctuation, insertions; d) clumsiness or roundness of joints; e) the length of the loops in relation to the size of lowercase letters as well as uppercase and lowercase letters in general.

Keywords: anonymous letters, handwriting, intentionally changed handwriting, misspellings, punctuation errors, handwriting samples.

Постановка проблеми. Проведення судово-почеркознавчої експертизи, де в якості досліджуваного матеріалу виступають анонімні листи та достовірність наданих висновків, значною мірою залежить від правильно підбраного за якістю і достатнього за кількістю порівняльного матеріалу. Це буде можливим за умови, якщо слідчий (суддя) ретельно продумавши свою роботу, якісно відбере порівняльний матеріал для дослідження. Судово-почеркознавча експертиза є однією з найпоширеніших криміналістичних експертиз, яка потребує саме такого дослідження де об'єктом виступають анонімні листи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи даній проблемі, приділялась увага у роботах таких вчених як Осборн А.Ш., Винберг А.І., Манцетова А.І., Мельникова Е.Б., Орлова В.Ф. та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізовано роль анонімних листів як доказів в судовому процесі. Розглянуто особливості проведення судових почеркознавчих експертиз, об'єктами досліджень яких є анонімні листи. Розглянуто такі види помилок як орфографічні, пунктуаційні та синтаксичні і міру, в якій вони впливають на висновок судового експерта. Визначено типові помилки, які допускаються при проведенні даного дослідження. Розглянуто процедуру відбору порівняльного матеріалу.

Мета статті є подальше вдосконалення провадження судово-почеркознавчих експертиз, об'єктом дослідження яких є анонімні листи, а також надання практичних рекомендацій, що дозволяють слідчим, суддям правильно відбирати порівняльні матеріали та оцінювати отримані експертні висновки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Листи нерідко використовуються як засіб для доказу, тому їх ідентифікація часто набуває дуже важливе значення в судовому процесі. Предметами судового розгляду в більшості випадків бувають образливі або загрозові анонімні листи.

Анонімні листи іноді пишуться з дружньою метою, але зазвичай вони більш-менш грубо або мстиво зачіпають характер або поведінку відповідної особи. Важливо знати, що у багатьох випадках повторне написання таких листів є раннім симптомом слабо вираженого розумового розладу – душевної хвороби.

Є різного роду анонімні листи: вони можуть містити в собі прості жарти і можуть загрожувати грабунком, отруєнням і вбивством.

Анонімним листам зазвичай приділяють мало уваги, велика частина їх навіть знищується одержувачами, проте, вони бувають і більш серйозного характеру та можуть служити важливими ланками в ланцюзі доказів при з'ясуванні тяжких злочинів.

У зв'язку з анонімними листами, саме з такими, які вимагають кримінального розслідування, нерідко спостерігаються цікаві факти. Перший з них полягає в тому, що в багатьох випадках написання листів стає хронічним, і нерідко можна зібрати цілу серію листів, що походять з одного і того ж джерела. Такого роду завзятість в анонімних листах свідчить про прагнення звернути увагу, заподіяти неспокій, невдоволення або досаду. Інше звичайне явище полягає в тому, що прийнята спочатку манера письма не дотримується в наступних листах, які вже не відрізняються старанними і нерідко дуже вдалими змінами почерку.

Слід ще звернути увагу на те, що має велике значення та обставина, що в багатьох випадках особи, які пишуть анонімні листи, самі є їх одержувачами і уявляють себе жертвами помсти або образ з боку інших осіб. Тому необхідно відбирати зразки почерку всіх осіб, які стверджують, що вони отримали подібні листи.

Судді, слідчі, прокурори або адвокати, стикаючись з анонімними листами нерідко із-за відсутності необхідної практики в подібних справах звертають насамперед увагу на граматичні та орфографічні помилки, а також на явні похибки в стилі, тим більше, якщо вони зустрічаються в документі неодноразово. У зв'язку з цим за наявності в порівнюваних зразках почерку аналогічних або навіть ідентичних помилок відразу ж робиться висновок, що автором даних документів є одна особа, особливо коли почерки теж здаються схожими. Більшість анонімних листів приходить від малоосвічених осіб. Вже сам цей факт пояснює причини наявності великої кількості помилок, особливо якщо в них використовуються спеціальні терміни або іноземні слова [1, с. 83].

Пристаючи до дослідження анонімного листа, необхідно звернути увагу на загальні ознаки письмової мови:

1. Ступінь розвитку граматичної навички, що визначається кількістю орфографічних, пунктуаційних і синтаксичних помилок: високий, середній, низький.

Види помилок:

– орфографічні помилки — порушення правил написання літер в словах і прописних букв;

– пунктуаційні помилки — порушення правил вживання розділових знаків;

– синтаксичні помилки — порушення правил побудови речень.

2. Ступінь розвитку лексичної навички письма, тобто словарний запас людини.

3. Ступінь розвитку стилістичної навички письма.

Дана ознака характеризується мовою викладених думок і загальною побудовою письмової мови [2, с. 38–40].

Отже при наявності великого за обсягом почеркового матеріалу дослідження необхідно починати з вивчення ознак письмової мови.

Вони зазвичай використовуються в сукупності з ознаками почерку, і за ознаками писемної мови можна вирішити ідентифікаційні питання, особливо діагностичні – фізичний, психічний стан пишучого, визначення його віку, статі і т. д., а іноді і ситуаційні – характеризують умови, обстановку, обставини, в яких виконувався досліджуваний рукопис.

Враховувати орфографічні помилки припустимо лише в окремих випадках, та й то тоді, коли справа знаходиться ще в стадії розслідування. У процесі ж порівняльного дослідження почерку судовим експертом подібні помилки відіграють лише другорядну роль. Ні в якій мірі не слід робити висновки, що порівняння помилок не має ніякого значення. Порівняння помилок може грати позитивну роль, лише на стадії розслідування з метою розшуку злочинця [1, с. 84–85].

Експертна практика, в незалежності від об'єктів дослідження, рекомендує, щоб об'єм зразків почерку складав не менш п'яти аркушів паперу формату А4. Зразки почерку бувають трьох видів: вільні, умовно-вільні та експериментальні.

Вільні зразки почерку – це рукописні записи, написані певною особою до виникнення кримінального провадження, по якому проводиться експертиза, коли їх виконавець не міг припускати, що вони будуть використані в якості порівняльних матеріалів для проведення почеркової експертизи. Вільні зразки почерку є найбільш цінним порівняльним матеріалом, так як у них зазвичай немає навмисного змінення ознак почерку [3, с. 7].

Експериментальні зразки почерку – це такі рукописні записи, які за пропозицією судді або слідчого виконуються ймовірним виконавцем спеціально для проведення експертизи. У випадку із текстами, виконаними латинськими літерами, вони часто можуть виявитися єдиним видом порівняльних зразків, доступних слідчому.

Експериментальні зразки почерку, повинні бути порівняні з досліджуваним документом за мовою, матеріалом письма, способом виконання і, якщо можливо, за змістом. В окремих випадках можливо надати експериментальні зразки іншою мовою, писемність якої заснована на латинській графіці

Слідчому, судді перед одержанням експериментальних зразків необхідно скласти текст для диктування, що містить слова, сполучення букв (цифр) і т. д., що є в документі, який підлягає дослідженню (коли в інтересах кримінального провадження особа, що перевіряється, не повинна знати про те, який саме документ знаходиться в розпорядженні слідчого, судді) [4, с. 275].

Умовно-вільні зразки почерку – це такі рукописні записи, які написані після виникнення кримінального провадження, а часто і за епізодами самого кримінального провадження: пояснення, заяви, скарги, протоколи та інші документи. Особа, яка виконує такі документи і передбачає можливість використання їх в якості зразків почерку при проведенні експертизи, може спотворити свій почерк. Отже, такі рукописи не можна віднести до категорії вільних зразків почерку. Не написані вони і спеціально для проведення експертизи, тому не можуть бути віднесені до експериментальних зразків почерку. Умовно-вільні зразки можна представляти як додаткові до зразків вільних і експериментальних [3, с. 10–11].

Інший факт, який треба взяти до уваги при дослідженні анонімних листів при встановленні особи передбачуваного виконавця, полягає в тому, що почерк який змінений не може бути виконаний почерком з більшою швидкістю і виробленістю, ніж це зазвичай властиво авторові. При такому дослідженні важливо провести ретельний аналіз для встановлення ступеня швидкості письма і точно досліджувати закінченість рухів кожної літери. Цей процес значно скоротить число підозрюваних авторів.

Не менш важливим у стадії попереднього дослідження є аналіз рукопису з метою встановлення розумового розвитку, літературних, стилістичних і граматичних здібностей пишучого. У результаті аналізу можливе виключення підозрюваних осіб, властивості яких в цьому відношенні значно поступаються властивостям, що спостерігаються в анонімному листі.

Не можна стверджувати, що неможливо з успіхом змінити почерк але, як загальне правило, вдалої зміни почерку не зустрічається. Як грамотні, так і малограмотні, люди помилково припускають, що зміна почерку не представляє занадто великих труднощів, і тому даному питанню приділяється лише незначну увагу. Люди, яким зазвичай доводиться писати, не вивчають мистецтва зміни почерку і найчастіше застосовують для цього методи настільки недієві і так легко розпізнаються, що досить невеликого досвіду, щоб відразу їх побачити. Фактично багато авторів анонімних листів, самі того не помічаючи, пишуть на кожній сторінці своє «ім'я»: почерк, використаний матеріал для письма, склад і загальний його вигляд часто виявляють в анонімному листі національність, вік, освіту і рід занять, іноді навіть стать написавшого, і ці дані до певних меж нерідко вказують на особистість автора.

Крім того, повинна бути звернена особлива увага на грамотність, правопис, поділ слів, співвідношення букв, натиск, напрямок рядків, проміжки, поля, звернення, приписки, поправки, підчищення, знаки пунктуації, вживання великих літер, підкреслення, скорочення, складки паперу, пишучий прилад машинний шрифт і нарешті, на той або інший сорт барвника.

Ще на початку дослідження необхідно ретельно розглянути мало помітні ознаки, які набувають особливо важливе значення в почерку який був змінений, так як особа, що писала зазвичай майже зовсім не приділяє їм уваги. Все

своє старання пишучий звертає на добре помітні, впадають в очі форми, які і можуть бути змінені, між тим які постійні, з числа менш які кидаються в очі особливостей, зазвичай залишаються без будь-яких змін.

Таке попереднє дослідження, шляхом ретельного спостереження зазвичай буває вже саме по собі досить, щоб судовий експерт дійшов висновку про виконання досліджуваного тексту і наданого зразку на дослідження, однією особою. Якщо дотримуватися цього методу при порівнянні рукописів, які дуже схожі один на одного, але насправді написані різними особами, то можна дійти висновку, що ці рукописи, що належать почерку різних осіб, відрізняються один від одного багатьма особливостями з числа зазначених що не кидаються в очі дрібних звичок письма.

Особливо улюбленими змінами почерку, що зустрічаються в анонімних листах є – зміна нахилу і розміру букв, застосування друкованого або машинного шрифту, замість рукописного, вживання іншого пишучого прибору замість звичайного, зображення особливих форм літер, які надають почерку своєрідний вид. Як уже зазначено, багато істотні ознаки часто залишаються без зміни, саме тому, що малоосвічений індивідуум не в змозі буває дізнатися загальні та індивідуальні ознаки свого власного почерку в порівнянні з іншими [5, с. 124].

Дуже часто єдиною спробою приховати свій почерк буває зміна нахилу букв, але так як така зміна впливає лише на загальне враження, що отримується від почерку, то цілком зрозуміло, що більша частина ознак почерку в такому письмі фактично залишаються незміненими.

Почерк сам по собі настільки звичний, що автор анонімного листа, особливо, коли він схвилюваний і всю свою увагу приділяє формі і змісту листа, мимоволі забуває про навмисні зміни і неминуче повертається до свого звичайного почерку.

Відносно зміненого почерку в листі, що складається з двох або більше сторінок, можна з упевненістю сказати, що деякі букви, слова або частини слів написані звичним почерком, а до іншої частини, застосовувалося найбільше старання, щоб приховати свій почерк, але зазвичай не можливо приховати ті ознаки, які прямо вказують на особу яка виконувала цей текст.

Проявлена при написанні листа ступінь уваги, оскільки вона встановлюється дослідженням, служить одним із засобів для визначення, чи був рукопис підроблений, змінений та ін. У тих випадках, коли виявляється недбалість, що досягає ступеня «мазні», можна майже з упевненістю сказати, що такий рукопис був підроблений або виконаний зміненим почерком. Зосереджена увага до процесу письма буває ясно виражена в отриманих результатах, і якщо в рукописі відсутні ознаки старанності і уваги до виконання письмових знаків, то можна зробити висновок що почерк не був змінений.

З цієї точки зору важливо дослідити, такого роду поправки, додавання або написи, мета яких легко виявити: наприклад, виправлення слова або дати, або виправлення форм букв, що не має особливого значення. Якщо при цьому по-

черк відрізняється вільними, швидкими, і невимушеними рухами, то його можна прийняти за природний, і поправки не є ознакою «підробки». При вивченні зміни почерку також дуже важливо звернути увагу на дату або інші дані про час написання, а також на те повторюються чи при двох або більше способах зміни почерку певні встановлені ознаки. Якщо такі ознаки повторюються при двох абсолютно різних способах зміни, то можна буде легко з'ясувати, при якому з них ці ознаки є природними або, навпаки, штучними. Завдання ідентифікації зміненого почерку головним чином і полягає у встановленні того, що природно (або не змінено) і що штучно (або змінено) [5, с. 125].

При дослідженні завжди слід звертати увагу на пишучий прилад і що за матеріал на якому написаний лист. Бо можливі такі випадки, що досліджуваний текст, фактично може бути написаний на клаптику паперу, відірваному від листа, на якому був справжній почерк і який потім знайшли під час обшуку у підозрюваного. Це служить у всякому разі доказом того, що папір на якому написаний досліджуваний текст побував в руках особи, яку підозрюють у його написанні.

Ідентифікації може сприяти і те, яким способом було відокремлено папір, – чи був він відірваний, або ж відрізаний ножицями або ножем. Можливі варіації букв в справжніх почерках дуже різноманітні, починаючи від письма малограмотної людини, яка застосовує завжди однакові форми одних і тих же букв, і кінчаючи грамотною людиною яка володіє «технікою письма», вживає різновиди форм не тільки для великих, а й для багатьох малих літер, незалежно від того, чи будуть вони в словах початковими, проміжними або кінцевими. Значення цих фактів полягає в тому, що анонімний лист особи, яка звикла користуватися різними формами літер, може бути ідентифіковано з тим чи іншим зразком почерку при достатній кількості порівняльного матеріалу. Змінений почерк малограмотних осіб часто складається зі сполучення стандартних літер прописів з літерами друкованого шрифту, іноді зустрічаються в таких почерках скорочення, знаки пунктуації або поправки індивідуального характеру, які мають велике значення для встановлення тотожності. Ми маємо справу з дивним і разом з тим важливим фактом, що при вживанні помилкового імені, вигаданий підпис часто призводить до ідентифікації особи, яка намагалася приховати цим шляхом свою особистість. Це пояснюється тим, що при виборі вигаданого імені зазвичай відсутній серйозний роздум і привласнення імені і його початкові літери часто бувають, схожі або однакові з справжнім ім'ям автора.

Симуляція безграмотності належить до часто зустрічаємої форми зміни почерку; дуже важливо встановити, чи написаний лист дійсно малограмотною людиною або ж особою, яка тільки прикидається малограмотною. Грубий, незграбний почерк малограмотної людини буває зазвичай легше ідентифікувати, ніж почерк особи, яка багато і добре пише. Звичайною ознакою некомпетентності служить неправильне розташування рядків, слів, букв і знаків, що свідчить про мале знайомство пишучого з усім процесом письма.

Відсутність грамотності до певної міри позначається також в способі використання письмових матеріалів, а також в складанні листів. Помилки в розділових знаках можуть доводити або недолік грамотності, або ж навпаки. Грамотна людина, приховуючи свій почерк, може навмисно вдатися до помилок у правописі, грамотності і стилістиці, але при цьому легко може випустити з уваги необхідність відповідної розстановки слів, рядків і знаків пунктуації, а це безсумнівно, покаже, що рукопис написаний людиною малограмотною. Насправді малограмотна людина не здатна наслідувати почерку і стилю письма грамотної особи.

Вміщені в цілому ряді анонімних листів і ті що з'являються також у багатьох зразках письма особливі індивідуальні ознаки можуть бути настільки численні, що пропозиція про наявність двох різних осіб, які вживають такі самі літери або володіють однаковими звичками письма, виходить з рамок розумної вірогідності і можливості.

Експертиза аж ніяк не повинна ґрунтуватися на одній якійсь ознаці, а лише на взаємно підсилюючих один одного ознаках.

Перед остаточним будь-яким (позитивним або негативним) висновком необхідно ретельно зважити і оцінити значення загальних і окремих ознак.

Висновки і пропозиції. Отже, аналізуючи вищевикладене, наведемо в формі короткої настанови найголовніші пункти, на які повинна бути звернена увага експерта при дослідженні анонімних листів:

I. Слід уникати:

1) давати висновок, заснований на першому або на загальному враженні;

2) обґрунтовувати схожість на ознаках, що відносяться до системи письма або до національних особливостей.

II. Необхідно:

1) перш за все, досліджувати зразки для порівняння і відзначити найголовніші ознаки їх разом з описом форми;

2) звернути увагу на ознаки, що збігаються між собою;

3) слід завжди мати на увазі: а) що у двох рукописах різних осіб на одній і тій ж мові неминуче буває відома схожість; б) що у двох рукописах однієї і тієї ж особи, написаних у різний час і за різних умов, неминуче є певна різниця;

4) в тих випадках, коли починає до певної міри складатися судження про тотожність або не тотожність почерку, необхідно встановити пункти, які суперечать або які підтверджують цю думку;

5) слід встановлювати, які мимовільні, і несвідомі ознаки є в почерку, особливо потрібно проаналізувати, зважити і порівняти ознаки, що не впадають в очі;

6) слід розглянути і порівняти: а) побудову почерку; б) малопомітні особливості малих літер; в) скорочення, звички і манери письма, порядок розташування написаного, дати, звернення і написи, кінець письма, поля, проміжки, напрямки рядків, розділові знаки, вставки; г) незграбність або округлість з'єднань; д) довжину петель по відношенню до розміру малих літер, а також великих і малих літер взагалі [5, с. 127].

Список літератури:

1. Русова О.Л. Идентификационное значение орфографических и пунктуационных ошибок в исследовании рукописных записей. *Журнал LEGEA SI VIATA*. Кишиньов. 2018. № 7/2(319). С. 83–85.
2. Почерковедческая экспертиза : курс лекций. Волгоград : ВЮИ МВД России, 1999. 200 с.
3. Возможности судебной экспертизы почерка и подготовка материалов при ее назначении : метод. письмо. Москва, 1965. 33 с.
4. Криминалистическое исследование рукописей, выполненных на некоторых языках народов СССР : справочник следователя и эксперта / отв. ред. Б.И. Пинхасов. Москва : Юрид. л-ра, 1973. 280 с.
5. Техника исследования документов. Перевод с немецкого издания «Der technisch hachweis von schriftfälschungen» : учебник / Альберта Ш. Осборна; обработанный С.М. Потаповым. Москва : ГИСЗ, 1932. 197 с.

References:

1. Rusova, O.L. (2018). Identifikacionnoe znachenie orfograficheskikh i punktuacionnyh oshibok v issledovanii rukopisnyh zapisej [Identification value of spelling and punctuation errors in the study of handwritten notes]. *Zhurnal LEGEA SI VIATA*, no. 7/2, pp. 83–85.
2. VYUI MVD Rossii (1999). Pocherkovedcheskaya yekspertiza : Kurs Lektsiy [Handwriting Expertise: Lecture Course]. Volgograd : VYUI MVD Rossii.
3. Vozmozhnosti sudebnoy ekspertizy pocherka i podgotovka materialov pri yeye naznachenii [Possibilities of forensic examination of handwriting and preparation of materials at its appointment] : metod. pis'mo. Moskva, 1965.
4. Pinkhasov, B.I. (ed.) (1973). Kriminalisticheskoye issledovaniye rukopisey, vypolnennykh na nekotorykh yazikakh narodov SSSR : spravochnik sledovatelya i yeksperta [A forensic study of manuscripts made in some languages of the peoples of the USSR : a handbook of the investigator and expert]. Moskva : Yurid. l-ra, pp. 280.
5. Al'berta, Sh.O., & Potapov, S.M. (ed.) (1932). Tekhnika issledovaniya dokumentov [The technique of researching documents]. Perevod s nemetskogo izdaniya «Der technisch hachweis von schriftfälschungen» : uchebник, Moskva : GISZ.